

MODERN TÜRKİYE'NİN DEMOKRAT-MUHAFAZAKÂR BİR AYDINI: ALİ FUAD BAŞGİL (1893-1967)

Etem Yunus Akbayır*

Özet

Bu araştırma, 1950'ler sonrası Cumhuriyet döneminin önemli düşünürlerinden Ali Fuat Başgil'in yaşamını ve fikirlerini inceleyen bir biyografi niteliğindedir. Başgil, Türk düşünce tarihi içerisinde hem liberal hem de muhafazakâr olarak ele alınmaktadır. Buna karşılık Başgil'in düşüncelerini bütünsel olarak liberalizm veya muhafazakârlık ile değerlendirmek pek isabetli olmamaktadır. Başgil'in siyasi alanda asgari müşterekler olan demokrat değerlere sahip olduğu, öte yandan Başgil'de kadim değerler açısından muhafazakâr düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu makale Başgil'i demokrat-muhafazakâr olarak nitelendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuat Başgil, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Hür Fikirler Mecmuası

Abstract

This research is a biography examining the life and ideas of Ali Fuat Başgil, one of the important thinkers of the post-1950s Republican era. Başgil is considered both liberal and conservative in the history of Turkish thought. On the other hand, it is not appropriate to evaluate Başgil's thoughts as a whole with liberalism or conservatism. It is seen that Başgil has democratic values, which are the minimum commons in the political field, on the other hand, conservative thought is dominant in terms of ancient values in Başgil. Therefore, this article characterizes Başgil as a democrat-conservative.

Keywords: Ali Fuat Başgil, Society for Spreading Free Ideas, Free Ideas Journal

Giriş

Bu çalışmada Türk fikir hayatının önemli figürlerinden olan ve yeni kurulan cumhuriyetin çok partili hayata geçiş süreci, Demokrat Parti iktidarı ve 1960 Darbesi gibi önemli dönüşüm zamanlarında yer almış, aktör olmuş ve söz söylemiş Ali Fuad Başgil'in nasıl bir düşünsel dünyaya sahip olduğu, bunu etkileyen yaşamı ve dönem içerisinde haiz olduğu önemi incelenecektir.

Ali Fuad Başgil, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde doğmuş ve o dönemlere tanıklık etmiş, genç yaşlarda Birinci Dünya Harbi'nde cephede görev almıştır. Savaştan sonra ise tahsilini Fransa'ya giderek devam ettirmiş ve tamamlamıştır. 1930 yılında Türkiye'ye döndükten sonra ortaya koyduğu fikirlerin alt yapısını anlamak için hayatının erken dönemindeki bu gelişmelere dikkatli bakmak gerekecektir. Dindar bir ailede doğmuş olması dine bakışını, savaş şartları milliyetçilik anlayışını ve daha sonra tahsil sırasında Fransa'da karşılaştığı değerler sistemi de onun özgürlük ve anayasacılık kavramlarına bakışını şekillendirdiği rahatlıkla söylenebilir.

Başgil ideolojik konumu üzerinde mutabakat sağlanamamış bir figürdür. Onun için birbirinden farklı nitelendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada bu mutabakatın niçin sağlanamadığı irdelenecek, Başgil'in ideolojik olarak nerede durduğu, yaşamında olup biten olayların ve olguların ışığında, kitapları ve faaliyetleri üzerinden saptanmaya çalışılacaktır.

1.Hayati

1.a. Ailesi, Çocukluk - Gençlik Yılları ve Tahsili

* Araştırmacı – Yazar, e.yunusakbayir@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5622-4917

Ali Fuad Başgil, Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça çalkantılı bir döneminde, 1893 yılında Samsun'un Çarşamba ilçesinde dünyaya gelmiştir. Dönemin atmosferine kısaca bakılacak olursa Başgil'in dünyaya geldiği on dokuzuncu yüzyıla İmparatorluğun batılılaşma hamleleri hâkimdir denilebilir. 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856'da Islahat Fermanı 1876'da ise daha sonradan askıya alınacak olan Birinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu yenilik çabalarının amaçları temel olarak İmparatorluk'ta anayasal bir düzen tesis etmekte ve gayrimüslimler için de yeni düzenlemeler getiriyordu. Bu süreç tamamlanmamıştı ve hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için belirsizlikler içeriyordu. Nitekim Başgil 15 yaşındayken, 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilir ve 21 yaşına vardığında ise Birinci Dünya Savaşı başlamış bulunuyordu. Başgil'in düşünsel yaşamını tam manasıyla kavrayabilmek için nasıl bir siyasi atmosfer içerisinde doğduğuna ve büyüdüğüne dikkat etmek gerekecektir.

Başgil'in dedesi yerel eşraftan, Bölükbaşıoğulları'ndan Hafız İbrahim Efendi, babası Mehmet Şükrü Efendi ve annesi ise Fatma Hanım'dır. Başgil'in köklü ve dindar bir ailede yetişmesi, ilerleyen sayfalarda *Din ve Laiklik* eserinde göreceğimiz İslamiyet'e bakışını oldukça etkilemiştir denilebilir. Başgil ilkokulu Çarşamba'da Tayyar Paşa İptidai Mektebi'nde bitirmiş ve ortaokulu da başkent İstanbul'da bitirmiştir. Sonrasında ise 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerinde Kafkasya Cephesi'ne yedek subay olarak gitmiş ve dört buçuk yılını savaşarak geçirmiştir.

Başgil cepheden döndükten sonra, 1921 yılında eğitimine devam etmek için Fransa'ya, Paris Buffone Lisesi'ne gider. Liseden mezun olduğunda Başgil, 28 yaşındadır ve gençliğinden 5 sene savaş içerisinde geçmiş ve bu beş senenin sonunda tahsil hayatına devam etme kararı almıştır. O yıllarda savaş gibi zorluklara rağmen tahsile yönelmiş olması Başgil'deki öğrenme hevesine işaret eder. Başgil doktorasını bitirdiği 1930 yılına kadar Paris'te eğitimini sürdürür ve Sorbonne Üniversitesi'nden Hukuk doktoru olarak mezun olur. Mustafa Kemal'e ithaf ettiği doktora tezi ise o dönem yeni kurulan cumhuriyetin ehemmiyet verdiği Boğazlar Meselesi üzerinedir. Son dönem Osmanlı aydınlarının düşünce dünyasını bir hayli etkileyen Fransız İhtilali sonrası yaygınlaşan değerler, orada geçirdiği dokuz senede Başgil'in de düşünce dünyasını şekillendirmede epeyce önemlidir. Anayasal bir cumhuriyetin temel değerleri olan özgürlük, eşitlik, laiklik gibi kavramlar Başgil'in fikirlerinde oldukça etkili olmuştur.¹

1.b. Memuriyet Yılları ve Akademik Hayatı

Başgil, 1930 yılında doktora tahsilini bitirdikten sonra Türkiye'ye dönmüş ve kısa bir süre Maarif Vekâlet'inde memurluk yapmış, çok geçmeden Ankara Hukuk Mektebi'nde Doçent olarak çalışmaya başlamış ve burada Roma Hukuku derslerine girmiştir. 1932 yılında profesör olduktan sonra, 1933 yılında Darülfünun yerine kurulan İstanbul Üniversitesi'nde, Hukuk Fakültesi'nde Anayasa Hukuku ve İş Hukuku dersleri vermeye başlamış ve bu alanlarda kitaplar yazmıştır. Çalıştığı fakültenin dekanı olduğu 1938 yılında Başgil, yeni kurulan ve kısa bir ömrü olan Hatay Cumhuriyeti'nin anayasasını yazmış ve Hatay'ın Türkiye katılması için Cenevre'de Milletler Cemiyeti toplantısında Türk Delegasyonunda yer almıştır. Ardından 1941 yılında Siyasal Bilgiler Okulu'nun müdürlüğünü yapmış, 1943 yılında da Ordinaryüs Profesör unvanı alarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne geri dönmüştür. Başgil, uzun yıllar burada dersler vermiş, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra da Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından görevine son verilen akademisyenlerden biri olmuştur. Daha sonra imkân verilmesine rağmen görevine dönmemiş, emekli olmuştur. Akabinde MBK tarafından, 27 Mayıs Darbesi'ne ve kurulan yönetime yönelik eleştirel yazıları sebebiyle üç ay hapis yatmıştır.

1.c. Fikrî ve Siyasî Girişimleri

Ali Fuad Başgil uzun yıllar boyunca aktif siyasetin içinde yer almadığı söylenilebilir. Ancak anılarında görüldüğü üzere siyasetçilerle fikir alışverişinde bulunmuş, tavsiyeler vermiştir. Kamuoyuna açık olarak da gazetelerde, dergilerde yazılar yazmış, demeçlerde bulunmuş, üniversitelerde konuşmalar yapmıştır. Nitekim

¹ Ali Fuat Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1960, s.142.

kurucularından olduğu *Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin Beyannamesi'nin* ilk cümlelerinde geçen “*Cemiyet, politika cereyanlarının ve parti mücadelelerinin dışında kalmayı ve gayelerine, sırf inandığı prensipler üzerinde, fikir münakaşasına ve kalem mücadelesine girişmek suretiyle yürümeğe vazife edinecektir.*”² Şiarı Başgil'in politika karşısındaki duruşunu özetler niteliktedir.

27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra üniversiteden ihraç edilen Başgil, mesleğine geri dönmez ve 1961 Seçimlerinden önce Adalet Partisi'nden gelen teklifi kabul eder ve Samsun'dan Senatörlüğe aday olur. Daha sonra Cumhurbaşkanı aday olması yönündeki talepleri geri çevirmez ve Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyar.³ Bunun üzerine bazı MBK üyeleri tarafından ölümle tehdit edilir ve adaylıktan çekilmek durumunda kalır. Bunun üzerinden Senatörlükten de istifa eder ve İsviçre'ye yerleşir. Cenevre Üniversitesi'nde dersler verdikten sonra Türkiye'ye döner ve 1965 Seçimlerinde Adalet Partisi'nden İstanbul Milletvekili seçilir. Milletvekilliği devam ederken, 1967 yılında ani bir kalp krizi nedeniyle vefat eder.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Hür Fikirler Mecmuası

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1947 yılında Ali Fuad Başgil ve Ahmet Emin Yalman'ın öncülüğünde “*siyasete karışmaksızın her türlü totaliter gidişe ve taassuba karşı çıkmak*”⁴ amacıyla Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve ardından bu cemiyetin bünyesinde Hür Fikirler Mecmuası kurulmuştur. Cemiyetin amacı liberal fikriyatı tanıtmak ve bu amaçla yayınlar yapmaktır.⁵

Hür Fikirler Mecmuası 1948 Kasım ayında çıkan ilk sayısına kapağındaki “Bekçi, gecenin neresindeyiz?” sorusuyla başlayarak Klasik Liberalizm 'deki 'gece bekçisi devlet' kavramsallaştırmasına atıfta bulunur. Gece Bekçisi Devleti Heywood, “...devletin yükleneceği en iyi rol, toplumu dışarıdan gelen saldırılara karşı korumakla beraber, ülke içi düzenin sağlanıp muhafaza edilmesi ve sözleşmelere uyulması için zor kullanımıyla sınırlıdır.”⁶ şeklinde tanımlar. Başgil, derginin ilk sayısındaki Başlarken başlıklı yazısında, derginin amacını şöyle açıklar:

“İşte ‘Hür Fikirler’ bu nevi esaretten kurtulmuş sırf tecrübi ve nasyonal zekânın ışığı altında düşünülmüş ve yuğrulmuş fikirlerin yayımını temine çalışacaktır. Bu yolda çalışmanın memleketi karşı yapılacak büyük hizmetlerden biri olduğuna kanıdır. Zira devlet muhiti içindeki hukukî ve siyasî bütün hürriyetlerimiz, netice itibarile, hür fikir ve vicdanın temizlediği iç âlem hürriyetimizin ve şahsî muhtariyetimizin haricileri devam etmesinden başka bir şey değildir. Hürriyeti sevmek, hakikatte, hür fikir ve vicdanı sevmektir. İnsan şahsının muhtariyetini de bu sevgi yapar.”⁷

Hür Fikirler Mecmuası'nın künyesine gelinecek olursa; Sahibi: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, Yazı işlerini fiilen idare eden: Kemal Cündübeyoğlu, Neşriyat komisyonu: M. Ali Sebük, Nesteren Dirvana, Osman Fethi Okyar, Sekreter ise Nejat Özgür'dür. Derginin yazar kadrosu ise oldukça çeşitlidir; düzenli yazarlar arasında; Ali Fuad Başgil, Ahmet Emin Yalman, M. Ali Sebük, Osman Fethi Okyar, Kemal Cündübeyoğlu, Cihad Baban, Sulhi Dönmezer, Nejat Özgür, Abdülhak Kemal Yörük, Fahir Hâdi Armaoğlu gibi isimler yer alırken A. Adnan Adıvar, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bahri Savcı, Selim Ragıp Emeç, Muvaffak Benderli, Halide Edip Adıvar'ın da zaman zaman yazdığı görülmüştür.

Bir yıllık neşir hayatına sahip olan Hür Fikirler 'in ömrü on bir sayıda son bulmuştur. Bu on bir sayı içerisinde liberalizm için ehemmiyet arz eden ekonomi, hukuk, temel hak ve özgürlükler, birey mefhumu, insan hakları gibi temaların yanı sıra o dönem Türkiye'nin entelektüel dünyasını ilgilendiren üniversitelerin durumu ve dil meselesi gibi temalar da yer almıştır.

² *Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi*, İstanbul: Vatan Matbaası, 1947, s.1.

³ Ali Fuat Başgil, *Hatıralar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2022, s.19

⁴ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000*, c.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.128.

⁵ *Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi*, s.1.

⁶ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet K. Bayram-Özgür Tüfekçi- Hüsamettin İnanç-Şeyma Akın-Buğra Kalkan, 8. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s.61.

⁷ *Hür Fikirler Mecmuası*, İstanbul, 1948, 1.cilt, 1. sayı, s. 3.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Hür Fikirler Mecmuası, yaşamını sürdürdüğü süre boyunca, Birinci'ye göre 1947-1950 arasında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına gösterilen demokrat muhalefetin sivil kanadını, Demokrat Parti ile organik bir bağı olmadan temsil etmekteydi ve cemiyetin faaliyetlerinden ülke dışında çok geniş bir kesim haberdardı.⁸ Sonraki yıllarda Başgil, Ahmet Emin Yalman'la olan fikir ayrılıkları yüzünden cemiyetten ayrılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Adaylık Süreci

Ali Fuad Başgil, 1960 Darbesi'nin ardından İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine son verilir ve geri dönme imkânı varken cuntacıları protesto etme amaçlı geri dönmemeye karar verir. 1961 Seçimleri öncesinde de Adalet Partisi'nden gelen teklif üzerine Samsun'dan Senatör adaylığı olur. Bu, Başgil'in aktif siyasete giriş yolunda ilk adımıdır. Uzun yıllar boyunca siyasete dışarıdan bakmaya, içine girmeden siyasetçilerle fikir alışverişinde bulunmayı tercih etmiştir. 1960 Askeri Darbesi sonrasında böyle bir giriş kararı almasının motivasyonları arasında daha önceki çabalarının göreceli olarak etkisiz kaldığı düşüncesine kapıldığını söylemek mümkün. Zira 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri isimli kitabında kendisine yapılan eleştirilere ve tenkitlere kulak vermediği için Adnan Menderes'i eleştiriyordu.⁹

Senatör adaylığı olmasından sonra kendisine Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi milletvekillerinden gelen ısrarlar üzerine Cumhurbaşkanlığı için 23 Ekim 1961'de adaylığını açıklamıştır. Bunun üzerine kendisi Ankara'da görüşmeler yaparken Milli Birlik Komitesi üyeleri olan Sıtkı Ulay ve Fahri Özdilek tarafından çağrılmış ve tehdit edilmiştir;

- "Haber aldık ki Cümbür reisliğine adaylığınızı koymuşsunuz. Bu haber doğru mudur?"

- "Doğrudur, Efendim. Yalnız bir noktayı tavsîh etmem lazımdır. Ben bu makama, kendimi, kendim layık görmüş ve talip olmuş değilim. Hayatım boyunca hiçbir makam ve memuriyete kendim talip olup arkasından koşmadım. Bulduğum memuriyetlere hep çağrıldım ve rica edildim. Bu defa da böyle oldu. Saat on üçten beri otelde grup grup ziyaretime gelen muhtelif partilerden, milletvekilleri, bölgeleri halkının beni bu makamda görmek istediğini söylediler. Bu umumi isteğe müspet cevap vermeyi bir vazife bilerek adaylığımı koydum."

- "Adaylığınızı geri almanız lazımdır. Cemal Gürsel Paşa'nın karşısında başka bir adaylığa asla müsaade etmeyiz"¹⁰

Başgil bunun üzerine adaylığını çekmeyeceğini söyleyince Sıtkı Ulay "Meclis açılmadan dağılacak ve seçimler iptal edilecek, partiler kapatılacak, askeri idare devam ettirilecektir. Siz bir hukuk profesörü olarak memleketin böyle bir akabete düşmesine elbette razı olamazsınız"¹¹ cevabını verir. Başgil bunun üzerine adaylığını geri çekme kararı alır. Başgil bunun üzerine Senatör olarak görevine devam etme imkânı varken bunu da reddedip senatörlükten istifa etmiş ve ülkeden ayrılarak bir süre İsviçre'de yaşamış ve orada dersler vermiştir.

2. Siyasî Fikirleri

Ali Fuad Başgil'in ideolojik eğiliminin ne olduğu konusunun bugün bile bir muamma oluşturduğu söylenebilir. İletişim Yayınları bünyesinde çıkan Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce isimli ansiklopedide Ali Fuad Başgil başlığı hem Liberalizm cildinde hem de Muhafazakârlık cildinde yer almaktadır. Öte yandan 2017 yılında Tanıl Bora tarafından yazılan *Ceryanlar* isimli eserde ismi en çok Liberalizm başlığı altında geçmekle birlikte bunun yanında Muhafazakârlık, Türkçülük, Kemalizm ve Batıcılık bahislerinde de geçmektedir. Dolayısıyla Başgil'i belirli bir ideolojinin içinde konumlandırmanın oldukça güç olduğu iddia edilebilir. Demirci ise, liberal-demokrat olarak tanımladığı Başgil'in siyasî liberal olduğunu söyler; "Başgil siyasî bir liberaldir, bu alanda güçlü ve etkili bir söylemi vardır. Ancak liberalizmin iktisadî yönü üzerinde o kadar durmaz, özel

⁸ Kürşad M. Birinci, *Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.108

⁹ Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014, s.30.

¹⁰ Başgil, *Hatıralar*, s.163-173.

¹¹ A.g.e. , s.163-173.

*mülkiyeti savunmakla birlikte kendi tabiriyle bir “içtimai siyaset prensibi” olan devletçiliğin aleyhinde de değildir.*¹² Başgil’in liberal yönelimli bir muhafazakâr olduğunu söyleyen Önder,

*“Başgil’in fikri gelişim çizgisi göz önüne alındığında “liberal” sıfatını bu çizginin bütümüne teşmil edilebilir bir nitelik olarak kullanmak zordur. Tek parti dönemindeki “otoriter” ve “inkılapçı” temayülleri dönemin genel iklimiyle izah edilebilirse de liberal bir perspektifle bağdaştırılabilir olmaktan uzaktır. Başgil’in esas hedefi, ancak “ruh ve irade terbiyesine sahip” bir toplumda hayatîyet kazanabilecek “nizamlı” bir demokrasinin inşasıdır.”*¹³

Başgil’in ideolojik çizgisi eklektik biçimde de ele alınmaya çalışılınca yine de belirli bir mutabakat sağlanamıyor. Bora, eserinde Başgil’i hem liberal-muhafazakâr olarak¹⁴, hem de milliyetçi-muhafazakâr olarak¹⁵ anmıştır. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce ansiklopedisinin Muhafazakârlık cildinde ise Ali Fuad Başgil’in biyografisi “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye” başlığının altında yer almıştır. Çalışmanın bu bölümünde de Başgil’in fikir ürettiği belirli temalar üzerinden ideolojik konumu saptanmaya çalışılacaktır.

2.a. Devlete ve Demokrasiye Bakışı

Ali Fuad Başgil, devletin sınırlarına ve demokrasinin ne olduğu, nasıl bir önemi haiz olduğunu *Demokrasi Yolunda* isimli gazete ve dergi yazılarından derlediği kitabında anlatır. Başgil’e göre temel olarak üç çeşit hükümet tipi vardır. Bunları, ‘hükümdarlıklar’, ‘diktatörlükler’ ve ‘demokrat hükümetler’ şeklinde sıralar. Hükümdarlıkları ise ‘mutlak hükümdarlıklar’ ve ‘meşruti hükümdarlıklar’ olarak ikiye ayırır. Mutlak hükümdarlıklar ile diktatörlükler arasında fark görmeyen¹⁶ Başgil demokrasinin bu yönetim sistemlerinden farkını ve faziletlerini, “*Demokrasi ise, bilâkîs geniş halk kitleleri içinden çıkan anonim bir ekseriyetin fikir ve kanaatleri üzerinden yürümeyi ve bu vasıta ile, hakiki halk menfaatlerini gerçekleştirmeyi hedef alır. Bunun için de en aşağı derecesinden en yüksek derecesine ve devlet reisliği makamına kadar, bütün hükümet ve idare hizmetlerinde ber nevi irs, imtiyaz ve inhisar fikrini kökünden nefjeder*”¹⁷ diyerek anlatır. Başgil’e göre demokrasi, yönetim sistemleri arasında en faziletlisidir çünkü alıntıda belirtildiği gibi tek bir kişinin ya dar bir grubun keyfi davranışlarına ya da münferit kararlarına değil, geniş kitlelerin çoğunluğunun ortak kararına dayanır.

Başgil için demokrasi sadece ideal bir yönetim sisteminden ibaret de değildir. Demokrasi onun bakışıyla bir kültür, bir idealdir; “*Demokrasi, evvela, muayyen bir hükümet ve idare sistemidir. Saniiyen muayyen bir zihniyet, bir terbiye, bir cemiyet görüşü, bir hava ve bir muhittir. Demokrasi, nihayet insan varlığı üzerinde manevi bir değer hükmü ve yüksek bir hayat ve saadet temennisine uzanan bir idealdir.*”¹⁸ Başgil için ideal bir yönetim sistemi olan demokrasinin işleyişi için vatandaşlarda da belirli bir demokratik kültür ve ‘ruh terbiyesi’ olması gerekir zira demokrasi, bu kültüre ve terbiyeye sahip insanların alacakları ortak kararlarla bir anlam taşır hale gelir ve bu terbiyenin oluşması için öncelikle aile olmak üzere eğitim kurumları çok daha önemlidir ve Başgil bu eğitim kurumlarının, mekteplerin hür ve tarafsız bir müfredata sahip olması gerektiğini söyler.¹⁹

Başgil’e göre, demokrasinin varlığını sürdürmesi için üç tane sacayağına ihtiyacı vardır. Bunlar; hürriyet, müsavat ve adalettir.²⁰ Bu üçlü, birbirinden asla ayrılmaması gereken bir üçlüdür. Başgil’in müsavat anlayışı, sosyalizmin savunduğu biçimde mutlak eşitlik değil, hukukî eşitliktir ve bu manadaki eşitliğin hürriyet ile birbirinden ayrılmaz bağları vardır. Başgil’in deyişle, “*hürriyetsiz müsavat, sefalet ve mabkûmiyetle eşitliktir.*

¹² Aliyar Demirci, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.282-299.

¹³ Tuncay Önder, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 5. Cilt, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.291-302.

¹⁴ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.137.

¹⁵ A.g.e. , s.390

¹⁶ Başgil, *Demokrasi Yolunda*, s. 33.

¹⁷ A.g.e. s.38.

¹⁸ A.g.e. s.38.

¹⁹ A.g.e. s.94.

²⁰ A.g.e. s.88.

*Müsavatsız hürriyet ise, sade bir yalandır.*²¹ Adalet ise bunlardan en önemlisidir ve hürriyet ile müsavat, adaletin olabilmesi için gerekli olan araçlardır.

Başgil'in demokrasiye bakışı tam olarak liberal fikriyattaki gibi, "bırakınız geçsinler" şiarı etrafında şekillenmemiştir. Vatandaşların hür tercihlerini kullanması için belirli kültür ve terbiyeye ulaşmaları, bunun için de nitelikli bir müfredata sahip eğitimden geçmeleri gerekmektedir zira çoğunluğun alacağı kararlar, tek bir kişinin ya da dar bir grubun alacağı kararlardan daha sağlıklı olabilsin ve aksi durumda demokrasinin yozlaşmış biçimi olan demagoji kendini gösterecektir.

2.b. Dine ve Laikliğe Bakışı

Ali Fuad Başgil, Din ve Laiklik isimli kitabına dine hürriyetler açısından yaklaşarak başlar ve temel perspektifi negatif özgürlüklerdir. Ona göre din hürriyeti sadece ibadet etme serbestisinden ibaret değil dini tebliğ etme yolunda yapılacak neşir gibi faaliyetleri de kapsar²² Bu bakımdan din hürriyeti dört nevi hakkı kapsar. Bunlar; inanma hakkı, ibadet hakkı, talim ve tedris, neşir ve telkin hakkı ve son olarak dinin emirlerini yerine getirme haklarıdır.²³

Modern bir toplumda dinin yerine evvela demokrat açıdan yaklaşan Başgil'e göre laiklik de din hürriyetinin düşmanı değildir, din hürriyetinin düşmanı taassuplardır.²⁴ Laiklik devlet yönetiminde olması gereken bir değerdir ve bireylerin özel alanına müdahil olmamalıdır.²⁵ Başgil, laiklik bir devletin belirli bir dini olan devletten daha tercih edilir olduğunu düşünür, ona göre toplumun sıhhati açısından devletin bir dininin olmaması gerekir:

*"Dine bağlı devlet sisteminde, dedik, ferdî ve içtimâî hemen bütün bayat, en teferruatına varıncaya kadar, dini kaide ve esaslara bağlanmaya çalışır; devlet bayatı ve içtimâî münasebetler mâbedden yani fîliyyatta memurlaşan din adamları (=Ulemâ-i rîsum) tarafından idare edilmek yolu tutulur. İtiraf etmelidir ki, bu sistemde kâh devletle omuz omuza yürüyen ve kâh onu emri altına alan memurlaşmış din adamları, bazan yatağından taşan ırmak halini alır; kör ve kindar bir taassuba saplanır ve bütün ilerlemelere karşı isyan ve mukavemet kalesi teşkil edebilir. Bereket ki, buğün bu sistem medeni memleketlerin hepsinde ömrünü yaşayıp rolünü oynamış ve tarihe karışmıştır."*²⁶

Başgil, din hürriyetinin ve laikliğin olmazsa olmazlığını vurguladıktan sonra modern insanın hayatında dini inanışın mutlaka olması gerektiğini, ısrarla söyler. Ona göre muasır medeniyetler hastadır ve insanın manevi hayatlarına cevap veremez durumdadır ve çağın büyük sorunlarından biri de budur.²⁷ Modern zamanların insan hayatında maneviyatı azalttığına ve bunun ruhsal sorunlara neden olduğunu söyleyen Başgil, çözümü de iddialı bir öneriyle belirtir: Eğer Tanrı yok ise, onu var etmeli!²⁸

Başgil'in toplumsal alanda kimsenin dinine ve bu dini tebliğ edebilmesine karşılanmaması, din hürriyetinin esas kılınması gerektiğini ve dinin toplumsal alanda değil kişisel alanda önem arz etmesi gerektiğini söylemesi birey eksenli negatif özgürlüklere dayalı bir bakış olarak anlaşılabilir ve Başgil'in liberal-muhafazakâr olarak değerlendirmesinde bu düşüncenin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim liberalizm birey mefhumunu önceler ve temel olarak bireylerin negatif özgürlüğünün sağlanmasını ilke kabul eder. Başgil'in modernizmin getirdiği problemlere ve 'yozlaşmalara' karşı maneviyatın bireyin yaşamında yeniden yer alması gerektiğini ısrarla vurgulaması sentezin diğer parçası olan muhafazakâr olarak tanımlanmasına neden olur. Bu bir bakıma doğrudur, ancak Başgil maneviyatı sadece bireyin sıhhatiyle de sınırlı tutmaz, toplumsal yaşamın güvenliği için de maneviyat önemlidir onun için;

²¹ A.g.e. s.89.

²² Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 11. Baskı, 2016, s.19.

²³ A.g.e., s.137.

²⁴ A.g.e. s.160.

²⁵ A.g.e. s.169.

²⁶ A.g.e. s.176.

²⁷ A.g.e. s.274.

²⁸ A.g.e. s.277.

“Kör ve servet hırsı, eğlence ve her çeşit sefahat modası modern insanda ahlak ve insanlık vicdanını kurutmaktadır. Haysiyet ve şeref duygusu yokluğu ve bundan ileri gelen yalancılık, dolandırıcılık, hilekârlık gibi redâetler, bugün insanların birçoğunu, ruh ve karakter itibarıyla, hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşürmüştür.”²⁹

Başgil, bireye verdiği önem kadar topluma da önem verir ve bireye önem veriyor olması onun liberal olduğunu söylemek için yeterli değildir. Öte yandan modern toplumların çürümüş ve yozlaşmış olduğunu iddia etmesi ve buna karşı anti-nihilist bir tavırla “Eğer Tanrı yok ise, onu var etmeli!” önerisini sunması onun muhafazakâr olarak nitelenmesine engel değildir. Öte yandan toplumsal hayatta din hürriyetini, devlet yönetiminde ise laikliğe oldukça önem veriyor olması onu tam manasıyla liberal olduğunu söylemek için yeterli değildir ancak demokrat bir bakışa sahip olduğu pekâlâ söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Ali Fuad Başgil’in düşünce dünyası ve bu düşünce dünyasını etkileyen hayatı incelenmeye çalışılmış, bu ikisinin karşılıklı etkileşimleri irdelenmiştir. Demokrat- muhafazakâr bir figür olan Başgil, Anadolu’da, Samsun’un Çarşamba ilçesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun nihayete ermek üzere olduğu bir zamanda doğmuş ve çok genç yaşlarda kendini cephede savaşırken bulmuştur. Yıllar sonra Cumhurbaşkanı adaylığı söz konusu olan Başgil’in muhafazakârlığını ve milliyetçiliğini anlamak için çocukluk ve gençlik zamanlarında nasıl şartlarla ve algılarla karşılaştığını bilmek önemlidir. Öte yandan cephedeki görevi bitince tahsiline devam etmesi için Fransa’ya gitmesi ve İhtilal sonrası Fransa’da oluşan değerleri Türkiye’de müdafaa etmesi ve bu değerlerin Başgil’in düşünce dünyasında önemli yer edindiği de belirtilebilir.

Hülasa olarak, Başgil’in fikrî yapısını nitelerken önceki sayfalarda görüleceği üzere liberal, muhafazakâr, liberal muhafazakâr ve muhafazakâr demokrat gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu çalışmanın başlığı ise genelin aksine Başgil’i demokrat – muhafazakâr bir aydın olarak belirtmiştir. Zira Başgil’in demokratiği, muhafazakârlığından önce gelmektedir. Başgil’in düşünceleri incelendiğinde muhafazakârlığın da demokratik bir sistemde ve kültürde anlamlı olacağı fikrine sahip olduğu görülür. İlerleyen sayfalarda anlatılacağı üzere Başgil *Din ve Laiklik* isimli kitabına başlarken evvela olması gereken din hürriyetinden, daha sonra ise dinin ve maneviyatın birey ve toplum için öneminden bahseder.

Başgil demokrattır çünkü liberalizmin sunduğu gibi demokrasiyi sadece bir yönetim sisteminden ibaret görmez, demokrasi aynı zamanda bir kültür ve terbiyedir ona göre ve bu terbiyenin oluşması için eğitim kurumlarına önemli roller atfeder. Yine Başgil demokrasiyi liberal anlayışta olduğu gibi münferit bireyler için değil, toplumun geneli için ideal sistem olarak görür. Başgil iktisadi liberalizme temkinli yaklaşır ve aslında bu söz söylediği alanlardan biri değildir.

Başgil aynı zamanda muhafazakârdır çünkü önceki sayfalarda görüleceği üzere modernizmin toplumlara bir çürümüşlük ve yozlaşma getirdiğini söyler ve çağın birçok önemli sorununun nedeni budur ve insanların hayatında maneviyatın azalmasıdır aslında. Başgil yine önceki sayfalarda görüleceği üzere buna çözümünü insanların manevi dünyalarında tanrıyı yeniden diriltmektir.

Kaynakça

BAŞGİL Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2014.

BAŞGİL Ali Fuad, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2019.

BAŞGİL Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2016.

BAŞGİL Ali Fuad, *Hatıralar*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2022.

²⁹ A.g.e. s.272.

BAŞGİL Ali Fuat, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1960.

BİRİNCİ, M. Kürşad, *Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

BORA Tanıl, *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–2000, c.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

DEMİRCİ Aliyar, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm*, Cilt 7, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.282-299.

HEYWOOD Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, çev. Ahmet K. Bayram-Özgür Tüfekçi- Hüsamettin İnanç-Şeyma Akın-Buğra Kalkan, 8. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

Hür Fikirler Mecmuası, İstanbul, 1948.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi, İstanbul, 1948.

ÖNDER Tuncay, “Ali Fuad Başgil”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 5. Cilt, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.291-302.